

FINANCIËLE VORMING

De internationale en nationale belangstelling voor financiële vorming als instrument in de strijd tegen financiële laaggeletterdheid neemt toe. Omdat het begrip 'financiële vorming' pas het voorbije decennium tot volle ontwikkeling is gekomen en het dus relatief nieuw is, wordt in deze bijdrage vooraf het theoretische kader ervan geschetst. Daarbij wordt aandacht besteed aan een aantal wezenlijke kenmerken van de financiële vorming en aan het nut en de toenemende maatschappelijke relevantie ervan. Omdat het voor het succes van financiële vorming noodzakelijk is een zo volledig mogelijk beeld te verwerven van de graad van financiële geletterdheid wordt in dit essay ook ingegaan op de wijze waarop die geletterdheid wordt gemeten.

De Belgische financiële toezichthouder, de FSMA (Financial Services and Markets Authority of 'Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten'), oefent sinds 1 april 2011 een belangrijke taak uit op het vlak van het stimuleren en coördineren van de financiële vorming.

Het theoretische kader en de praktische invulling ervan door de FSMA vormen de basis voor tien aanbevelingen met aandachts- en standpunten voor en over de verdere ontwikkeling van de financiële vorming. Aan deze laatste moet behalve een economisch beschermend ook een maatschappelijk opvoedend streefdoel ten grondslag liggen. Er dient meer specifieke aandacht uit te gaan naar het bijbrengen van financiële vaardigheden in het onderwijs en het ontwikkelen van het kritische vermogen van jongeren in financiële aangelegenheden. Het integreren van financiële vorming in de bestaande onderwijsstructuren vormt een uitdaging op relatief korte termijn.

Maatregelen tegen financiële laaggeletterdheid vergen een daartoe gunstig maatschappelijk klimaat waaraan ook de overheid een bijdrage kan leveren, bijvoorbeeld door sommige van haar fiscale belangen meer af te stemmen op de toenemende inspanningen inzake financiële vorming. Uiteraard moet financiële vorming tevens een permanente zorg uitmaken van de financiële sector. De transparantie van producten en het informeren van het publiek zijn daarbij geenszins de enige aandachtspunten.

Er dient te worden gestreefd naar een uniform en voor vergelijking vatbaar onderzoekskader en naar een doelgroepgerichte financiële vorming. Deze heeft primair een praktijkgericht oogmerk: individuen en huishoudens meer weerbaar te maken bij het nemen van concrete beslissingen met financiële implicaties. Dit neemt niet weg dat financiële vorming in de toekomst steeds frequenter ook het voorwerp zal dienen uit te maken van wetenschappelijk, bij voorkeur interdisciplinair onderzoek.

Marnix Van Damme is kamervoorzitter in de Raad van State en buitengewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit van Brussel. Hij doceert en publiceert over het Belgisch publiekrecht en de wetgevingskwaliteit. Sinds 2003 maakt hij deel uit van de Raad van Toezicht van de Belgische financiële toezichthouder, de huidige FSMA (Financial Services and Markets Authority of 'Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten'). Hij is tevens lid van de Sanctiecommissie van dezelfde instelling.

FINANCIËLE VORMING

Marnix Van Damme

Koninklijke Vlaamse Academie van België
voor Wetenschappen en Kunsten, 2015
Standpunten 36

Financiële vorming

Uitgaven
van
de Koninklijke
Vlaamse Academie
van België
voor
Wetenschappen
en Kunsten

Standpunten nr. 36

KVAB Press

Hertogsstraat 1
1000 Brussel
Tel. 02 550 23 23
Fax 02 550 23 25
www.kvab.be
info@kvab.be

Financiële vorming

Marnix Van Damme

De publicatie van dit standpunt werd goedgekeurd door de plenaire vergadering van de Klasse van de Menswetenschappen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten op 20 juni 2015.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photo print, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

FINANCIËLE VORMING

Marnix Van Damme

Inhoudsopgave

I.	Begrip	2
II.	Wezenlijke kenmerken	3
	A. Drie componenten	3
	B. Levenslang aandachtspunt	5
	C. Doelgroepgebonden en mede afhankelijk van psychologische factoren	5
	D. Finaliteit niet beperkt tot financiële producten	7
	E. Verband met algemene geletterdheid	5
	F. Mede gericht op de ‘supply-side’	5
III.	Nut en toenemend belang van financiële vorming	9
IV.	Het meten van financiële geletterdheid	10
V.	De rol van de FSMA op het vlak van financiële vorming	19
	A. Complementaire opdracht	19
	B. Nationale strategieën	20
	C. Coördinerende en stimulerende rol	21
	D. De portaalsite Wikifin.be	22
VI.	Tien aanbevelingen inzake financiële vorming	25
	Samenvatting	28
	Executive summary	28
	Bibliografie	29
	Biografische notitie	31

WOORD VOORAF

De internationale en nationale belangstelling voor financiële vorming als instrument in de strijd tegen financiële laaggeletterdheid neemt toe. Dit exposé speelt daarop in. Het heeft een driedelige structuur.

Omdat het begrip ‘financiële vorming’ pas het voorbije decennium tot volle ontwikkeling is gekomen en het dus relatief nieuw is, vangt het exposé aan met een schets van het theoretische kader ervan (onderdelen I tot IV van de tekst). Een dergelijke schets is tevens noodzakelijk om een goed inzicht te verwerven in de taak die de Belgische financiële toezichthouder, de FSMA¹, op het vlak van het stimuleren en coördineren van de financiële vorming sinds 1 april 2011 in ons land uitoefent. De in onderdeel V beschreven taak van de FSMA heeft immers vorm gekregen met inachtneming van de gevolgen van het geschetste theoretische kader en is er de nadere uitvoering van.

Het theoretische kader en de praktische invulling ervan door de FSMA vormen tot slot de basis voor tien aanbevelingen met aandachts- en standpunten voor en over de verdere ontwikkeling van de financiële vorming (onderdeel VI).

I. Begrip

1. Financiële vorming beoogt het bevorderen van financiële geletterdheid. Dit laatste begrip refereert aan de mate waarin een individu of een groep individuen (zoals een huishouden) beschikt over de kennis en de vaardigheden, de belangstelling, het vertrouwen² en de reflexen om in het dagelijkse leven gunstige beslissingen met financiële implicaties te nemen.³ Financiële geletterdheid betreft de competentie om met financiële informatie om te gaan, ze te begrijpen en doelgericht te gebruiken, met het oog op een grotere weerbaarheid bij het nemen van de vele financiële beslissingen waartoe het leven in de hedendaagse samenleving mensen noopt.

Zowel internationaal als nationaal onderzoek heeft aangetoond dat er nog op een te ruime schaal sprake is van financiële laaggeletterdheid bij individuen en huishoudens, met alle problemen van dien op economisch, financieel en maatschappelijk gebied. Omdat financiële vorming een geschikt instrument is in de strijd tegen financiële laaggeletterdheid, is ze uitgegroeid tot een wereldwijd aandachtspunt en streefdoel.

---

1 *Financial Services and Markets Authority of Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten*, een opvolger van de vroegere Bankcommissie.

2 Meer bepaald een “kritisch vertrouwen”, zoals de minister van Consumentenzaken het uitdrukte tijdens de eerste Nationale Conferentie over Financiële Geletterdheid, die op 31 januari 2013 in Brussel plaatsvond.

3 Deze omschrijving bouwt voort op de definitie van het begrip ‘financiële geletterdheid’ in OECD/INFE (2012), *High-level Principles on National Strategy for Financial Education*, http://www.oecd.org/finance/financial-education/OECD_INFE_High_Level_Principles_National_Strategies_Financial_Education_APEC.pdf.

2. Een vaak gehanteerde en nagenoeg klassiek geworden definitie van financiële vorming is die van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) in een aanbeveling uit 2005.⁴ Volgens die aanbeveling is financiële vorming “*the process by which financial consumers/investors improve their understanding of financial products, concepts and risks and, through information, instruction and/or objective advice, develop the skills and confidence to become more aware of financial risks and opportunities, to make informed choices, to know to go for help, and to take other effective actions to improve their financial well-being*”. Uit deze definitie vallen een aantal wezenlijke kenmerken van financiële vorming af te leiden.

II. Wezenlijke kenmerken

A. Drie componenten

3. Financiële vorming dient op meer gericht te zijn dan op loutere kennisoverdracht. Zij houdt veel meer in dan kennis verstrekken over de vele financiële producten die bank-, verzekerings- en andere ondernemingen uit de financiële sector aanbieden. Financiële vorming moet ook de belangstelling van het individu voor die informatie aanscherpen en de betrokkene bewust maken van het nut van de meegedeelde informatie. Financiële vorming moet bij het individu het vertrouwen wekken dat hij de verworven financiële kennis in het dagelijkse leven op een correcte manier zal kunnen toepassen.

Financiële vorming moet op het gedrag van individuen inwerken en bij hen bepaalde reflexen aankweken. In plaats van intuïtief of impulsief stereotiepe beslissingen over geldzaken te nemen⁵ moet het individu ertoe aangezet worden een basishouding aan te kweken die uitgaat van soms eenvoudige premissen, zoals: “Koop geen producten die je niet of onvoldoende kent”, of: “Realiseer je dat aan spaar- en beleggingsvormen risico’s kunnen zijn verbonden.” Of nog: “Wat zit er achter een te gemakkelijke kredietverlening?” Intuïtief of impulsief stereotiepe beslissingen vallen gemakkelijker te vermijden naarmate consumenten erin slagen tot een meer complete inschatting te komen van hun relatie met de financiële instelling van hun keuze. Dit zal

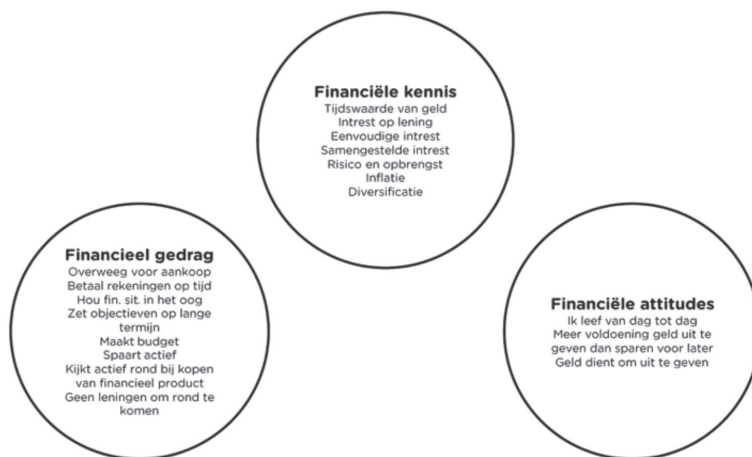
---

4 OECD (2005), *Recommendation on Principles and Good Practices for Financial Education and Awareness*, <http://www.oecd.org/finance/financial-education/35108560.pdf>.

5 P. Dolan, gedragseconoom aan de London School of Economics, wijt dit impulsieve gedrag aan het ‘reptielbrein’, het oudste deel van de hersenen, dat verantwoordelijk is voor ons voortbestaan en waardoor de mens instinctmatige en uiterst snelle beslissingen neemt. Een ander deel van de hersenen, dat ons toestaat informatie te verwerken en rationeel te redeneren, moet het vaak afleggen tegen het ‘reptielbrein’, ook in financiële zaken. Zo heeft onderzoek aangetoond dat personen formulieren op een eerlijker manier invullen wanneer ze vooraf zijn ondertekend. Ingrepen die zijn gericht op het ‘reptielbrein’ hebben in de praktijk meer impact op het gedrag dan ingrepen die een beroep doen op het deel van de hersenen dat rationeel overweegt en tot doordachte beslissingen aanzet (P. Dolan, “Lessen uit de gedragswetenschappen: hoe betere financiële beslissingen nemen?”, Lezing tijdens de tweede Nationale Conferentie over Financiële Geletterdheid, Brussel, 11 maart 2015).

hen bijvoorbeeld sneller doen inzien dat een hoog financieel rendement één zaak is, maar dat er daarnaast nog andere aspecten aan het bancaire optreden zijn verbonden die het best mee in rekening worden gebracht bij het nemen van een financiële beslissing, zoals aandacht voor de concrete situatie van de consument, een goede service of de mate van specialisatie op het vlak van bepaalde producten.

Figuur 1. Componenten van financiële geletterdheid
(Bron: Wikifin.be-onderzoek 2015)

In aansluiting op wat voorafgaat, wordt aangenomen dat financiële geletterdheid drie componenten omvat waarop financiële vorming moet zijn gericht: financiële kennis, financieel gedrag en financiële attitude. Het Wikifin.be-onderzoek dat in januari 2015 werd uitgevoerd over het financiële gedrag en de financiële attitude toont aan dat er tussen de drie slechts een zwakke samenhang bestaat (zie figuur 1).⁶

Een persoon kan goed op de hoogte zijn van bijvoorbeeld de technische gegevens van een verzekeringscontract of van diverse soorten intrest (*kennis*), maar dit impliceert niet noodzakelijk

⁶ Het Wikifin.be-onderzoek gebeurde op basis van een telefonisch interview van 2072 inwoners in België, geselecteerd op basis van regio, geslacht en leeftijd. Het interview vond plaats op basis van een vragenlijst van de OESO. De lijst werd voor het eerst gebruikt in België en zal uitgroeien tot een geschikt instrument voor internationaal vergelijkend onderzoek naarmate meer landen ervan gebruik zullen maken. De resultaten van het Belgische onderzoek werden op 11 maart 2015 voorgesteld tijdens de tweede Nationale Conferentie over Financiële Geletterdheid, een initiatief van de FSMA.

dat hij tegelijk spaarzaam is. Zijn *attitude* kan er bijvoorbeeld in bestaan dat hij er zich het best bij voelt 'van dag tot dag' te leven en daarom van oordeel is dat geld in de eerste plaats is bestemd om uit te geven. Zijn karakter kan bovendien van aard zijn dat zijn *gedrag* onzorgvuldig is en dat hij nalatig wordt bij het betalen van rekeningen, of dat hij impulsief reageert en daardoor tot ondoordachte aankopen overgaat. Terwijl een attitude refereert aan de algemene houding of de ingesteldheid van een individu ten aanzien van een object of een beslissing, heeft het gedrag betrekking op het verrichten van concrete handelingen.⁷

Voor een doelmatige financiële vorming volstaat het met andere woorden niet de aandacht uitsluitend te richten op het bevorderen van financiële kennis. Er moet tegelijk worden ingezet op de twee andere componenten van financiële geletterdheid: het financiële gedrag en de financiële attitude.

B. Levenslang aandachtspunt

4. Financiële vorming moet een levenslang aandachtspunt zijn en is niet uitsluitend een zaak van het onderwijs, hoe belangrijk dat laatste ook is. Iedere persoon is, in de diverse levensstadia die hij doorloopt, gebaat bij voldoende financiële geletterdheid: of het nu de scholier is die zijn zakgeld moet kunnen beheren, de gehuwde die voor een echtscheiding staat of de persoon die zich afvraagt of hij nog bij leven bepaalde financiële schikkingen kan treffen ten voordele van zijn kinderen.

C. Doelgroepgebonden en mede afhankelijk van psychologische factoren

5. Financiële vorming is een complex begrip omdat een efficiënte inhoudelijke invulling ervan afhankelijk is van de concrete en persoonsgebonden context. Er bestaat geen *one-size-fits-all*-model.⁸ Een dergelijk model bestaat om te beginnen niet op een internationaal niveau. Zal bijvoorbeeld financiële vorming in landen als India, Indonesië en Mexico in de eerste plaats ertoe strekken de financiële uitsluiting van een flink deel van de bevolking tegen te gaan, dan zal

---

⁷ Die handelingen kunnen bewust of onbewust gebeuren en kunnen zowel een actief optreden als nietsdoen impliceren (bijvoorbeeld het veronachtzamen van de financiële situatie of financiële doelstellingen op langere termijn). De attitude kan het gedrag beïnvloeden, al mag op dat punt geenszins van een automatisme worden uitgegaan. Voor een interessante studie inzake het verband tussen attitude en gedrag in een economische context, zie o.m. I. Pierens, *De inconsistente consument: de relatie tussen attitudes en gedrag*, Masterproef, Faculteit Economie en Bedrijfskunde, UGent, 2008-2009, met verwijzing naar o.a. de theorievorming van Fishbein en Ajzen (1975) en Fazio (1989).

⁸ RUSSIA G20/OECD (2013), *Advancing National Strategies for Financial Education. A Joint Publication by Russia's G20 Presidency and the OECD (summary)*, p. 6, <http://www.oecd.org/finance/financial-education/advancing-national-strategies-for-financial-education.htm>

in westerse staten een belangrijk streefdoel erin bestaan aan individuen meer instrumenten ter beschikking te stellen om de voor hen beste keuze te maken uit het gevarieerde aanbod aan financiële middelen. Gegevens van staatkundige, socio-economische en demografische aard, of alleen al de financieel-rechtelijke omkadering, zijn evenzoveel factoren die inwerken op de vereiste invulling van de financiële vorming.

Ook op het nationale niveau is dat het geval, in de zin dat financiële vorming rekening moet houden met de specificiteit van risicogroepen of minder bevoorrechte groepen in de maatschappij, die op het eerste gezicht minder bereikbaar zijn en minder openstaan voor een dergelijke vorming. Te denken valt in dat verband onder meer aan gezinnen in armoede of met een migratieachtergrond en met een al dan niet onvolkomen kennis van de landstalen, bepaalde categorieën ouderen of jongeren. Dan zwijgen we nog van de genderproblematiek⁹ die in veel landen speelt als het op financiële geletterdheid aankomt.

Het zal trouwens niet altijd gemakkelijk zijn een voldoende goed zicht te verwerven op de samenstelling van dergelijke risicogroepen: geld is nu eenmaal een van die zaken in het leven waarover men het liefst niet openlijk praat. Dat blijkt in een relatie niet anders te zijn. Uit een in 2015 uitgevoerd online-onderzoek door het 'Kenniscentrum over het belang van thuis' bij 4000 Belgen blijkt dat slechts vier op de tien koppels duidelijke financiële afspraken maken. Eén op vijf weet niet hoeveel zijn partner op de spaarrekening heeft staan of hoeveel die partner verdient, al wekt die vaststelling wellicht minder verwondering in een tijd van diverse vormen van samenleven en verschillend ingevulde engagementen.

Financiële laaggeletterdheid en de nefaste gevolgen ervan op het vlak van bijvoorbeeld individuele schuldenlast zullen niet zelden verborgen blijven of te laat tot uiting komen, pas nadat de nefaste financiële beslissingen zijn genomen. Hoe dan ook, men stemt financiële vorming het best zo goed als mogelijk, als het ware 'op maat', af op de specifieke noden van de onderscheiden maatschappelijke groepen.

6. Een andere verklaring voor de complexiteit van de financiële vorming is dat hiermee moet worden ingewerkt op individuele gedragingen. Mogelijke irrationele psychologische factoren die het financieel beslissingsstramien van het individu beheersen moeten worden omgebogen tot een meer rationeel handelen.

In dat verband bestaat er een studie van de Engelse financiële toezichthouder, de Financial Services Authority, met een bespreking van de resultaten van een onderzoek dat de London School of Economics heeft uitgevoerd. Daaruit blijkt dat de financiële consument, ondanks de toegenomen financiële informatie die hem ter beschikking wordt gesteld, niet steeds tot betere beslissingen komt.¹⁰ De betrokken informatie is soms te omvangrijk, te complex of te weinig

---

9 Voor een interessante studie in dat verband, zie A. Hung, J. Yoong en E. Brown, *Empowering Women through Financial Awareness and Education*, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions n° 14, OECD Publishing, 2012.

10 D. De Meza, B. Irlenbusch en D. Reyniers, *Financial Capability: a Behavioural Economics Perspective*, FSA, Consumer Research n° 69, 2008, p. 22 e.v.

gestructureerd om goed toegankelijk en bruikbaar te zijn. Bovendien hangen de op basis van die informatie genomen beslissingen vaak af van intrinsieke en soms hardnekkige psychologische factoren.

Zo is er de *procrastinatie* (*procrastination*) of het uitstelgedrag van de financiële consument. Dit bestaat erin dat hij bepaalde kosten zoveel mogelijk wil uitstellen en voordelen direct wil laten ingaan. De Amerikaanse subprime-hypotheekleningen, die een rol hebben gespeeld bij het ontstaan van de financiële crisis in 2008, zijn hiervan een voorbeeld.¹¹ Er is ook de ‘verlies- en spijt-aversie’ (*loss aversion/regret aversion*), de reflex van de consument om bijvoorbeeld beleggingsproducten die hij voor een hogere prijs aankoopt in portefeuille te houden zolang er geen verkoop aan de initiële aankoop prijs mogelijk is.

Daarnaast is er wat het genoemde onderzoeksrapport als het “mentale boekhouden” (*mental accounting*) omschrijft: een artificiële opdeling van het budget waarbij men welbepaalde rekeningen voor welbepaalde uitgaven of spaardoeleinden voorbestemt, met als gevolg dat men voor het verrichten van uitgaven soms tegen hogere rentetarieven leent dan de opbrengst van de voorhanden zijnde spaarrekeningen.

Veel financiële consumenten leggen bovendien een status-quo-houding (*status quo bias*) aan de dag. Zij wensen niet van hun initiële keuzes af te wijken en zijn geneigd de weg van de minste weerstand te kiezen. Velen hebben dan ook de neiging een beslissing *by default* te nemen. Zo bleek een groepsverzekering in een Amerikaans bedrijf succesvoller te zijn indien het een automatisch plan betrof, waarbij de personeelsleden werden geacht toe te treden en zij het uitdrukkelijk moesten melden indien ze dat niet wilden. Een dergelijke formule had meer succes dan indien het een plan betrof waarbij de personeelsleden de uitdrukkelijke beslissing moesten nemen om tot de verzekering toe te treden, ook al waren de voorwaarden in de beide gevallen identiek.¹²

D. Finaliteit niet beperkt tot financiële producten

7. Financiële vorming heeft veel facetten en kan niet beperkt blijven tot het verwerven van kennis en vaardigheden met betrekking tot financiële producten in de strikte betekenis van het woord. Het verschil kennen tussen obligaties en aandelen of inzicht hebben in de verschillende verzekeringsformules is nog iets anders dan het verstaan van de kunst om bijvoorbeeld een gezinsbudget goed te beheren, een geschikt woonkrediet te kiezen of op een gepaste wijze de terugval van inkomsten als gevolg van bijvoorbeeld een pensionering in te calculeren. Financiële vorming dient dan ook een ruime finaliteit te hebben.

---

¹¹ Subprime-hypotheekleningen kennen in de aanvangsjaren van de lening aan de consument een lage variabele rentevoet toe, die vervolgens snel de hoogte ingaat.

¹² D. De Meza, B. Irlenbusch en D. Reyniers, *o.c.*, p. 43 e.v.

E. Verband met algemene geletterdheid

8. Financiële geletterdheid is een onderdeel van de algemene geletterdheid die het elk individu mogelijk moet maken zelfstandig te kunnen participeren en functioneren in de moderne samenleving.¹³ Een efficiënte financiële vorming vereist dat een individu bijvoorbeeld tevens een minimale juridische geletterdheid bezit.

Ook de digitale geletterdheid wint almaar aan belang in een tijd van *e-banking*, *Tax on web* en dergelijke. Financiële vorming vereist steeds meer digitale *skills* en het aankweken van een specifieke weerbaarheid tegen bijvoorbeeld de praktijk van *phishing mails* en andere misbruiken. Een efficiënte financiële vorming impliceert niet enkel dat men rekening houdt met de gestage opmars van de digitale wereld, maar moet ook helpen voorkomen dat sommige groepen van de bevolking die geen of moeilijker toegang hebben tot het internet zich daardoor alleen al geremd weten in hun financiële ontwikkelingsmogelijkheden. Financiële vorming dient dan ook apart aandacht te besteden aan de bijkomende praktische moeilijkheden waarmee digitaal achtergestelde groepen bij het nemen van financiële beslissingen worden geconfronteerd.¹⁴

F. Mede gericht op de 'supply-side'

9. Financiële vorming mag niet uitsluitend een zaak zijn van wat soms wordt genoemd de 'financiële consument'. Integendeel, wil financiële vorming efficiënt zijn, dan moet ze ook zijn gericht op de zogeheten '*supply-side*': geen financiële vorming aan leerlingen in het onderwijs zonder een parallelle vorming van de leerkrachten. Geen vorming van de consument in bank- of verzekeringszaken zonder een parallelle vorming binnen de bank- en verzekeringssector zelf: het personeel van banken en verzekeringsinstellingen moet zelf uiteraard voldoende kennis hebben van de producten die het aan de man wil brengen. Het moet daarover op een verstaanbare wijze uitleg kunnen geven, het moet die uitleg op een ongedwongen wijze kunnen verstrekken, het mag niet verplicht worden tot het verkopen van producten met de hoogste winstmarge enz.¹⁵

---

13 Zie, in dezelfde zin: *Financiële geletterdheid. Standpunt van de Gezinsbond*, Brussel, 2013, p. 2 en 4-5.

14 Het aantal digitaal uitgesloten of minder onderlegde mensen neemt zeker af, maar nog steeds 20% van de Belgische huishoudens heeft geen internetverbinding (bij gezinnen met kinderen is dat nog slechts 7%), terwijl 47% van de Belgen geen kennis heeft van basisverrichtingen op internet, zoals een e-mail versturen, Google gebruiken of chatten (zie in dat verband o.m. I. Mariën e.a., "Van digitale naar maatschappelijke participatie: opportuniteiten en uitdagingen", in M. Callens, J. Noppe en L. Vanderleyden [red.], *De sociale staat van Vlaanderen 2013*, Brussel, 2013, p. 234 e.v.) In 2014 had nog 43% van de Belgen tussen 65 en 74 jaar geen ervaring opgedaan met het internet (cijfers FOD Economie). Het door de Vrije Universiteit van Brussel gelanceerde onderzoeksproject IDEALiC beoogt een 'digitaal inclusiebeleid' uit te werken voor België dat niet enkel gericht is op senioren, maar ook op groepen jongeren en jongvolwassenen die weinig toegang hebben tot het web.

15 Financiële instellingen moeten, door binnen de eigen sector aan financiële vorming te doen, werken aan situaties die consumenten in het verleden in hun relatie met de bankwereld als problematisch hebben ervaren, zoals het gebrek aan informatie in de precontractuele fase, onbetrouwbare adviezen, het ontbreken van transparantie op het vlak van onder meer bankkosten en moeilijkheden bij het veranderen van bank (zie het rapport van de Europese

Sociale werkers binnen een OCMW moeten zelf financieel worden gevormd met het oog op het bestaan van personen in het kader van schuldbemiddeling.

III. Nut en toenemend belang van financiële vorming

10. De internationale en nationale belangstelling voor financiële vorming neemt toe en op verschillende niveaus raakt men doordrongen van het belang en de noodzaak van een betere financiële vorming. Daar zijn diverse redenen voor.

Er is de toenemende druk om te consumeren: het gaat dan om het consumeren van financiële producten op zich, maar ook van allerhande verbruiks- en gebruiksproducten die individuen nopen tot het aanspreken van allerlei vormen van krediet. Om beter in te spelen op de specifieke behoeften door moderne ontwikkelingen op het vlak van onder meer technologie en telecommunicatie zijn financiële producten meer gesofisticeerd, gevarieerd en tegelijk een stuk complexer geworden. Daar staat tegenover dat die producten, onder andere via het internet, gemakkelijker beschikbaar en toegankelijk zijn voor een ruimer publiek. Daarenboven staan pensioensystemen en de gezondheidszorg steeds meer onder druk en komen financiële beslissingen steeds vaker terecht op de schouders van het individu. Daarbij heeft de heersende cultuur van financiële de- en zelfregulering tot een nauwere vervlechting van de bancaire en de kapitaalmarkten geleid, waardoor het risico op een gebrekkige bescherming van de rechten van de klanten van zakenbanken is toegenomen.¹⁶

Tevens is als gevolg van de gestegen levensverwachting de nood aan financiële planning op langere termijn toegenomen, terwijl aan de andere kant economisch minder gunstige tijdsomstandigheden frequenter onverwachte gebeurtenissen met zich meebrengen, zoals jobverlies. Daarmee kan dan weer een toename van financiële kortetermijnbeslissingen gepaard gaan.¹⁷

Eenzijds bestaat er bij individuen een grotere noodzaak om financieel meer beslissingen te nemen, om dat op een meer planmatige wijze te doen (rekening houdend met onder meer de minder gunstige economische toestand) en om frequenter op te treden op financieel vlak. Dat wordt trouwens vergemakkelijkt door het financiële systeem. Anderzijds is de kenbaarheid van de financiële omgeving er niet op verbeterd, met alle risico's van dien voor het nemen van faliekante financiële beslissingen. De efficiëntie van de financiële vorming zal met andere woorden mede

---

Commissie van 2009, *Data collection for prices of current accounts provided to consumers*). Financiële instellingen moeten in hun financieel aanbod voldoende oog hebben voor 'microkredieten' waartoe ook personen met weinig bestaansmiddelen toegang hebben.

16 Initiatiefadvies ECO/297 van het Europees Economisch en Sociaal Comité "over financiële educatie en verantwoord gebruik van financiële producten", Brussel, 14 juli 2011, nr. 2.1.

17 RUSSIA G20/OECD (2013), *Advancing National Strategies for Financial Education. A Joint Publication by Russia's G20 Presidency and the OECD (summary)*, p. 10.

afhangen van de mate waarin wordt omgegaan met tegengestelde bewegingen, zoals de wenselijkheid van een financiële planning op langere termijn versus financiële kortetermijn beslissingen onder druk van individuele noodomstandigheden.

Economische en financiële crisissen leiden trouwens niet noodzakelijk tot een afname van het individuele financiële optreden. De financiële crisis van 2008 bijvoorbeeld heeft alvast geen dergelijk gevolg gehad: onderzoek over een groot aantal landen wereldwijd heeft aangetoond dat in de periode van 2008 tot 2010 per duizend volwassenen jaarlijks gemiddeld dertig tot vijftig nieuwe bankrekeningen zijn geopend.¹⁸ Daarvoor zijn ongetwijfeld redenen aan te geven die verband houden met de crisis zelf, zoals het streven naar een grotere risicospreiding. Niettemin lijkt de vertrouwenscrisis in de financiële sector niet te hebben geleid tot een substantiële *low profile*-houding bij de consument. Die heeft, meer dan vroeger, toegang tot een ruim scala aan financiële basisproducten en maakt daarvan in toenemende mate gebruik.

11. Financiële vorming heeft effecten die verder reiken dan het individuele financiële belang en is relevant in een ruimere maatschappelijke context. Er kan financiële uitsluiting mee worden tegengegaan: financiële vaardigheden worden immers steeds belangrijker om te kunnen participeren in de hedendaagse maatschappij. Personen met enige financiële onderlegdheid zullen vlugger geneigd zijn in zee te gaan met aanbieders van ‘gewone’ financiële producten, niet met aanbieders van nicheproducten met meer kosten en een hoger risico of van leningen met een torenhoge rente.¹⁹ Wanneer consumenten beter overwogen keuzes gaan maken, kan dit de concurrentie aanscherpen en er de financiële sector toe aanzetten meer producten en diensten aan te bieden die aansluiten bij de reële behoeften van die consument.

Financiële vorming kan ertoe bijdragen dat de totale schuldenlast van huishoudens wordt afgebouwd en de daaruit voortvloeiende maatschappelijke en economische kosten worden ingeperkt. Ook kan financiële vorming een grotere stabiliteit van de financiële markten op zowel micro- als macroniveau in de hand werken door middel van onder andere financieel meer overdacht handelen en een meer passende inbreng van liquide middelen op de kapitaalmarkten. Meer in het algemeen kan financiële vorming een groter vertrouwen in het financiële systeem creëren.

IV. Het meten van financiële geletterdheid

12. Het is met het oog op de efficiëntie van financiële vorming noodzakelijk voldoende inzicht te verwerven in het bestaan en de mate van financiële geletterdheid en in de wijze waarop financiële (laag)geletterdheid wordt gemeten.

---

18 Voor het betreffende onderzoek zie O.P. Ardic, G. Chen en A. Latortue, *Financial Access 2011. An Overview of the Supply-Side Data Landscape*, CGAP and International Finance Corporation, Washington, 2012.

19 Zie in die zin reeds de Mededeling *betreffende financiële educatie* van de Commissie Financiële Educatie van de Europese Commissie van 18 december 2007 [COM (2007) 808 definitief - niet in het Publicatieblad bekendgemaakt].

Een eerste manier om dat na te gaan is de enquête of het onderzoek, waarbij aan de hand van vragen, probleemstellingen of casussen wordt gepeild naar het niveau van financiële geletterdheid. Op internationaal niveau organiseert vooral de OESO dergelijke enquêtes. Al in 2005 toonde een OESO-enquête aan dat de financiële kennis van de Europeanen vrij laag was. Deze vaststelling werd in 2013 bevestigd in een gezamenlijke publicatie van de G20, onder Russisch voorzitterschap, en de OESO. Met verwijzing naar onderzoek door de Wereldbank bevestigt die publicatie dat individuen en gezinnen over het algemeen weliswaar over enige financiële basiskennis beschikken, maar dat die veelal niet toereikend is om belangrijke begrippen, zoals ‘samengestelde intrest’ of ‘risicospreiding’, goed te duiden.²⁰

Burgers zouden daarenboven geneigd zijn hun eigen financiële kennis te overschatten, waardoor zij de noodzaak van bijkomende financiële vorming niet of minder zouden inzien.²¹ Ze zouden ook geneigd zijn hun financiële vaardigheden in te zetten voor geldbeheer op korte termijn en daarbij kwetsbaar zijn voor allerlei snelle en gemakkelijk toegankelijke vormen van krediet. Een langetermijnvisie op sparen of beleggen in financiële producten zou te vaak achterwege blijven. Als men in dat verband al aan het nemen van financiële beslissingen toekomt, zou dat op een te weinig geïnformeerde wijze gebeuren.²²

13. Sommige enquêtes zijn toegespitst op een doorsnede van de bevolking als geheel, andere op een specifiek segment. Een voorbeeld van de laatste categorie is het internationaal vergelijkend onderzoek PISA (*Program for International Student Assessment*) dat sinds 2000 om de drie jaar wordt georganiseerd op initiatief van de OESO en dat 15-jarigen test op hun leesvaardigheid en op hun wiskundige en wetenschappelijke geletterdheid.²³

In 2012 werd voor het eerst in achttien onderwijssystemen, waaronder het Vlaamse, een deeltest inzake financiële geletterdheid afgenomen. Een onderzoeksteam van de Vakgroep Onderwijskunde van de Universiteit Gent heeft het betrokken onderzoek uitgevoerd in Vlaanderen.²⁴ Er werd een representatieve steekproef georganiseerd bij 5970 leerlingen, gespreid over 174 Vlaamse scholen. De specifieke test over financiële geletterdheid werd afgenomen bij 1093 Vlaamse leerlingen.

In tegenstelling tot wat traditioneel het geval is voor het PISA-onderzoek naar de andere vormen van geletterdheid (de zogeheten ‘bevraging van de hoofddomeinen’) had de PISA-test

---

20 A. Lusardi en M. Van Rooij, *Financial Literacy. Evidence and Implications for Consumer Education*, Netspar Panel Papers n° 16, Tilburg Universiteit, 2009, p. 11 e.v.

21 Het Wikifin.be-onderzoek, dat in januari 2015 plaatsvond, heeft wat België betreft aangetoond dat zes op de tien deelnemers aan de enquête hun financiële kennis gemiddeld inschatten in vergelijking met andere volwassenen; 18% geeft blijk van een redelijk hoge tot heel hoge perceptie van de eigen financiële kennis.

22 RUSSIA G20/OECD (2013), *Advancing National Strategies for Financial Education. A Joint Publication by Russia's G20 Presidency and the OECD (summary)*, p. 11.

23 OECD, *PISA 2012. Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy*, OECD Publishing, 2013 (<http://www.pisa.oecd.org>).

24 Zie www.pisa.ugent.be.

inzake financiële geletterdheid geen betrekking op leerlingen van het buitengewoon secundair onderwijs (BuSO-leerlingen). Rekening houdend met de resultaten voor wiskundige geletterdheid zou hun opname het Vlaamse gemiddelde resultaat inzake financiële geletterdheid slechts beperkt hebben doen terugvallen en zou dit de internationale rangschikking van de Vlaamse scholen niet beduidend hebben veranderd.²⁵ De samenhang tussen de sociaal-economische status van de leerlingen en hun resultaten voor de steekproef inzake financiële geletterdheid is in Vlaanderen evenwel niet dezelfde gebleken als die tussen de betrokken status en de prestaties voor wiskundige geletterdheid en leesvaardigheid.²⁶

Landen	Gem	St. fout
Shanghai-China	603	(3,2)
Vlaanderen	541	(3,5)
Estland	529	(3,0)
Australië	526	(2,1)
Nieuw-Zeeland	520	(3,7)
Tsjechische Republiek	513	(3,2)
Polen	510	(3,7)
Letland	501	(3,3)
OESO gem.	500	(1,0)
Verenigde Staten	492	(4,9)
Russische Federatie	486	(3,7)
Frankrijk	486	(3,4)
Slovenië	485	(3,3)
Spanje	484	(3,2)
Kroatië	480	(3,8)
Israël	476	(6,1)
Slowaakse Republiek	470	(4,9)
Italië	466	(2,1)
Colombia	379	(4,7)

Figuur 2. Gemiddelde prestatie voor financiële geletterdheid
(Bron: Vlaamse resultaten PISA2012, UGent, 2014)

²⁵ Persbericht van het Vlaamse departement Onderwijs en Vorming van 9 juli 2014: *Vijftienjarige scoren goed voor financiële geletterdheid*.

²⁶ S. Van Camp, N. Warlop en I. De Meyer, *Financiële geletterdheid van 15-jarigen. Vlaamse resultaten van PISA2012*, Universiteit Gent, Vakgroep Onderwijskunde, 2014, 3.2.

De resultaten van de test zijn opmerkelijk: van de achttien onderzochte onderwijssystemen gaat alleen dat van Shanghai (China) het Vlaamse onderwijssysteem voor. Onderstaande tabel (figuur 2) toont de rangschikking van de PISA2012-landen volgens hun gemiddelde prestatie voor financiële geletterdheid en de bijbehorende standaardfouten.²⁷

Uit de tabel blijkt dat enkel Shanghai, met een gemiddelde score van 603, beter doet dan Vlaanderen,²⁸ dat voor financiële geletterdheid gemiddeld 541 scoort. De derde in de rangschikking, Estland, heeft een significant lagere score dan Vlaanderen. In Colombia scoren de leerlingen gemiddeld het laagst voor financiële geletterdheid (379), terwijl de laagste gemiddelde scores binnen de OESO-landen te vinden zijn in Italië (466) en de Slowaakse Republiek (470).

14. Vlaamse 15-jarigen scoren in het PISA-onderzoek goed voor financiële geletterdheid en er is vastgesteld dat die prestatie samenhangt met de goede Vlaamse prestaties op de andere PISA-onderzoeksdomeinen.²⁹ Zo is er een duidelijke band met wiskundige geletterdheid en werd vastgesteld dat ook een betere leesvaardigheid bijdraagt tot een grotere financiële geletterdheid. De Vlaamse 15-jarigen hebben het in de test inzake financiële geletterdheid zelfs beter gedaan dan op basis van hun wiskunde- en leesprestaties mocht worden verwacht, wat erop wijst dat jongeren wel degelijk ook in een andere context, zoals het gezin of de vrije tijd, extra kennis en vaardigheden oppikken die van pas kunnen komen in een financiële situatie. Het is derhalve logisch dat financiële vorming van jongeren niet uitsluitend op het onderwijs moet zijn gericht, maar ook op hun leefwereld daarbuiten. Er is in die zin al voor een ‘holistische’ aanpak gepleit.³⁰

15. De positieve resultaten voor de PISA-onderzoekstest inzake financiële geletterdheid vallen mede te verklaren door de vrij sterke ‘bankgerichtheid’ van de Belgische jeugd. Zo is in

---

27 Standaardfouten geven de betrouwbaarheid van een meting weer. Om de fouten van de steekproeftrekking op te vangen wordt bij elke meting de foutenmarge op het resultaat berekend (de standaardfout). Deze is nodig om een betrouwbaarheidsinterval te berekenen (*Ibid.*, voetnoot 1).

28 Het Franstalige onderwijs nam niet deel aan de PISA-deeltest inzake financiële geletterdheid.

29 De gemiddelde prestatie voor wiskundige vaardigheden bracht België in de PISA-test op een (goede) vijftiende plaats op 65 deelnemende landen, met een gemiddelde score van 515 tegen 613 voor Shanghai (China), dat ook op dat domein het best presteerde (zie *PISA2012. Results in Focus. What 15-year-olds know and what they can do with what they know*, OECD, 2014, p. 5). Dit belet niet dat naar aanleiding van de SIMON-proef is gebleken dat ongeveer één op vier studenten die een universitaire opleiding in de rechten of de psychologie aanvangt, veeleer matig scoort voor wiskundige basisvaardigheden. SIMON (Studievaardigheden en -Interesse MONitor) is een oriëntatie-instrument voor studiekeizers dat is ontwikkeld door de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de Gentse universiteit. Het betreft een proef waarin wordt nagegaan welke opleidingen aansluiten bij de interesses en competenties en waarbij op basis van profiel en vaardigheden de slaagkansen van (toekomstige) studenten worden weergegeven (meer hierover bij onder meer W. Duyck en L. Fonteyne, *SIMON: een oriënteringsinstrument voor het hoger onderwijs*, Voorstelling tijdens de studiedag ‘Oriënteren naar het hoger onderwijs’, Gent, 4 februari 2015, Powerpointpresentatie).

30 J.-P. Servais, *Policy Approaches to improve Young People's Financial Literacy*, PISA Financial Literacy Assessment of Students, Parijs, 9 juli 2014.

Vlaanderen bijna 80% van de 15-jarigen titularis van een rekening en heeft 26% op die leeftijd al een bankkaart.³¹

De PISA-onderzoeksresultaten tonen aan dat leerlingen die in het bezit zijn van een bankrekening of van een *prepaid* debetkaart, een kaart die niet aan een bankrekening is gekoppeld en die gebruikt kan worden om elektronisch te betalen, significant beter scoren voor financiële geletterdheid dan leerlingen die niet over dergelijke financiële producten beschikken. Daarbij is niet enkel het loutere hebben van de betrokken financiële producten bevorderlijk voor de financiële vorming, maar ook het feit dat jongeren erdoor kunnen worden aangemoedigd om zelf de eerste stappen in de financiële wereld te zetten en zich meer te gaan verdiepen in financiële kwesties, of er minstens een grotere alertheid voor te ontwikkelen.³²

16. Naar aanleiding van de PISA-test met betrekking tot financiële geletterdheid werd niet enkel onderzoek gevoerd naar de samenhang tussen de ervaring van leerlingen met financiële producten en geldzaken in het algemeen en hun prestatie voor financiële geletterdheid. De aandacht ging ook naar andere demografische en sociaal-economische kenmerken van de betrokken leerlingen en hun familie.

Zo werd voor de PISA-test de sociaal-economische status van een leerling bepaald door een combinatie van verschillende achtergrondkenmerken: de opleiding en het beroep van de ouders, en rijkdom in de vorm van het hebben van eigendommen thuis en het al dan niet voorhanden zijn van bepaalde educatieve hulpbronnen. Het hoeft geen verbazing te wekken dat er volgens de PISA-test - in algemene zin - een positieve correlatie bestaat tussen de sociaal-economische status van de leerlingen en hun prestatie voor financiële geletterdheid, al is er op dat vlak zeker geen automatisme: zoals er leerlingen met een relatief lage sociaal-economische status tot de toppers behoren voor financiële geletterdheid, halen omgekeerd leerlingen met een hoge sociaal-economische status de *benchmark* voor financiële geletterdheid niet.³³

Er bestaan over het algemeen, en ook in Vlaanderen, geen significante verschillen tussen de gemiddelde prestaties voor financiële geletterdheid van jongens en meisjes. De PISA-test bevestigt daarnaast dat financiële geletterdheid belangrijk is voor de integratie van leerlingen met een buitenlandse herkomst, dat leerlingen die thuis een andere taal spreken dan die van de test een groter risico lopen om problemen te ondervinden in financiële zaken en dat zij het doorgaans moeilijker hebben om in financiële documenten wegwijs te geraken.

Jongeren in het beroepssecundair onderwijs halen in Vlaanderen gemiddeld een lagere score voor financiële geletterdheid dan leerlingen uit het technisch of het algemeen secundair

---

31 Cijfers aangehaald door J.-P. Servais in de toespraak waar noot 30 naar verwijst.

32 S. Van Camp, N. Warlop en I. De Meyer, *Financiële geletterdheid van 15-jarigen. Vlaamse resultaten van PISA2012*, Universiteit Gent, Vakgroep Onderwijskunde, 2014, bespreking figuren 4.3 en 4.4.

33 De betrokken samenhang refereert derhalve veelal aan een algemene trend waaraan geen absolute betekenis valt te hechten, temeer daar de prestatie voor financiële geletterdheid wordt beïnvloed door nog andere kenmerken dan de sociaal-economische status (zie meer in detail de geciteerde publicatie van S. Van Camp, N. Warlop en I. De Meyer).

onderwijs. Opmerkelijk daarbij is dat de samenhang van het al dan niet volgen van een vak economie met de financiële geletterdheid uiteenloopt. Terwijl bijvoorbeeld leerlingen in het beroepssecundair onderwijs die een vak economie volgen significant beter zijn op het vlak van financiële geletterdheid, liggen de zaken anders bij leerlingen in het algemeen secundair onderwijs. ASO-leerlingen die geen vak economie volgen scoren hoger voor financiële geletterdheid dan leerlingen die wel een dergelijk vak volgen. Een mogelijke verklaring is dat de sterkere ASO-leerlingen vaker kiezen voor richtingen zonder vak economie, zoals Latijn of wetenschappen.³⁴

17. De ‘zilveren medaille’ voor financiële geletterdheid in de PISA-test is verrassend en niet geheel in overeenstemming met de resultaten die andere, ook nationale onderzoeken te zien hebben gegeven. Daaruit blijkt dat de financiële kennis van de Belgen in het algemeen, en de jongeren in het bijzonder, veeleer pover is.

Zo toonde een onderzoek uit 2012 - in het kader van een bachelorproef in de opleiding Economie aan de Arteveldehogeschool van Gent - aan dat leerlingen van het algemeen secundair onderwijs over onvoldoende financiële, maatschappelijke en economische basiskennis beschikken om bij hun afstuderen naar behoren te kunnen participeren aan de hedendaagse maatschappij. De onderzoekers bevroegen 1193 leerlingen van de derde graad van het algemeen secundair onderwijs, gespreid over 19 scholen in de provincies Oost- en West-Vlaanderen en Vlaams-Brabant. Aan de hand van twintig zorgvuldig geselecteerde meerkeuzevragen werd gepeild naar hun basiskennis op financieel, maatschappelijk en economisch vlak.³⁵

De onderzoeksresultaten waren veeleer negatief: veel van de bevraagde jongeren hadden het moeilijk met bepaalde basisbegrippen en wisten bijvoorbeeld nauwelijks hoe zij geldig moesten stemmen, wat er wordt verstaan onder een ‘doorlopende opdracht’ of wanneer iemand recht heeft op een ‘getrouwheidspremie’.

Over het algemeen scoorden leerlingen uit de derde graad ronduit slecht, met gemiddeld slechts 43% correcte antwoorden. Vooral de financiële kennis liet te wensen over: amper 38% van de vragen in dat verband werd juist beantwoord. Ook de maatschappelijke kennis bleek ontoereikend (40%). Het economische onderdeel was het enige waarop nipt een voldoende (53%) werd gehaald. Alhoewel leerlingen uit economische richtingen met een gemiddelde van 48% op alle onderdelen beter scoorden dan hun leeftijdsgenoten uit niet-economische richtingen (40%) hebben ook zij duidelijk nood aan bijkomende vorming op de genoemde domeinen.

---

34 S. Van Camp, N. Warlop en I. De Meyer, *Financiële geletterdheid van 15-jarigen. Vlaamse resultaten van PISA2012*, Universiteit Gent, Vakgroep Onderwijskunde, 2014, bespreking tabel 3.2.

35 Y. De Blander, S. De Schepper, S. Reyckler en F. Uyttersprot, *Wetenschappelijk onderzoek naar de praktische financiële, maatschappelijke en economische basiskennis van leerlingen uit de derde graad ASO*, Arteveldehogeschool, Gent, 2012. Zie ook specifiek over de economische basiskennis W. De Rammelaere, H. D’hont, J. Teurrekens en N. Van Heule, *Wetenschappelijk onderzoek naar de economische basiskennis*, Arteveldehogeschool, Gent, 2011.

Uitgaande van de resultaten van hun onderzoek pleitten de onderzoekers voor het opnemen van een vak ‘algemene vorming’ in het curriculum van alle economische en niet-economische richtingen van de derde graad van het algemeen secundair onderwijs. Daarin zouden financiële, maatschappelijke en economische thema’s aan bod moeten komen.

18. Benevens enquêtes die naar de financiële geletterdheid van studenten en leerlingen peilen, is er ook al onderzoek gevoerd naar onder meer de financiële geletterdheid van toekomstige leerkrachten. In 2012 vond aan de Katholieke Hogeschool Limburg een onderzoek plaats naar de politieke, sociaal-economische, geografische en historische kennis van studenten in de lerarenopleiding.³⁶ Er werden 991 vooral eerste- en derdejaarsstudenten ondervraagd uit acht lerarenopleidingen secundair onderwijs, aan de hand van een lijst met 92 vragen. De lijst bevatte zes vragen over economie. Amper de helft (55,3%) van de leerkrachten in spe wist wat inflatie is; bijna zeven op tien (69,3%) wisten wat een aandeel is en iets meer dan zes op tien (65,2%) wisten wat een staatslening inhield. Bijna driekwart wist wat onder het bruto binnenlands product moet worden begrepen. Net niet de helft (49,6%) wist wat onder ‘index’ moet worden verstaan. Bijna zeven op tien wisten wat de BEL-20 betekent.

Het betrokken onderzoek heeft uitgewezen dat er een duidelijk verband bestaat tussen de resultaten en het al dan niet volgen door de respondenten van de actualiteit in de media.³⁷ Deze correlatie is minstens even significant gebleken als het verband met hun vooropleiding.³⁸ De onderzoekers pleiten daarom voor het invoeren van een vak in de lerarenopleiding dat aan de studenten een algemeen kader inzake actualiteits- en sociaal-economische kennis aanbiedt. Doel van zo’n vak is dat ze gebeurtenissen en veranderingen waarvan zij via de media kennis krijgen, kunnen plaatsen en duiden, en dat ze de aldus verkregen informatie kritisch kunnen benaderen.³⁹ Daarbij huldigen de onderzoekers het uitgangspunt dat onderwijs niet louter

---

36 Het onderzoek vond plaats onder leiding van Kurt Monten en Jan Swerts. Voor een nadere bespreking van de resultaten zie o.m. *Financiële geletterdheid. Standpunt van de Gezinsbond*, Brussel, 2013, p. 2 en 16-17.

37 Uit het onderzoek bleek dat minder dan een kwart (22,5%) van de leraren in opleiding dagelijks een krant leest en dat, als dat al het geval is, amper één op vijf (20,1%) de economische pagina’s leest. Minder dan één op zes kijkt dagelijks naar het tv-nieuws, terwijl vier op tien (37,7%) er nooit of maximum één keer per week naar kijken.

38 De onderzoeksresultaten verschillen sterk naargelang van de genoten vooropleiding. Terwijl de gemiddelde score 59% bedraagt, scoren studenten met een ASO-achtergrond met 65% beduidend beter. De score van de andere studenten ligt een stuk lager: 53% (TSO), 52% (KSO) en 46% (BSO).

39 Vraag is of het aanreiken van een dergelijk vak in de lerarenopleiding niet voorbijgaat aan de algemene verantwoordelijkheid van elke vakdocent om de door hem gedoopte onderwijsmaterie te situeren in een ruimer maatschappelijk kader en om studenten aan te zetten de aldus verworven ‘toegepaste’ informatie kritisch te leren benaderen. Zie in die zin de standpunten van P. Smet en M. Van Hecke in P. Martens, “Algemene kennis van leraren in opleiding: getest en gebuisd”, *Knack*, 23 januari 2013, p. 24-25.

een zaak is van kennisoverdracht, maar dat de studenten – en de leerlingen in het secundair onderwijs⁴⁰ – ook kritische maatschappelijke inzichten moeten worden aangereikt.⁴¹

19. Een algemene enquête die de financiële krant De Tijd in 2012 liet uitvoeren naar de financiële geletterdheid van de gemiddelde Belg gaf een score van 4,6 op 10. Opmerkelijk daarbij was dat dezelfde krant eenzelfde test ook vier jaar eerder had georganiseerd, net voor de financieel-economische crisis van 2008, en dat de gemiddelde Belg ook toen was gezakt. Hoewel hij sindsdien in de pers overspoeld was met financieel-economische rampberichten, was de gemiddelde Belg blijkbaar niet direct ‘wijzer’ geworden in geldzaken, wat aantoont dat financiële vorming onvermijdelijk een werk van lange adem is.

20. De reeds vermelde test van de financiële geletterdheid die Wikifin.be in januari 2015 organiseerde legde, in tegenstelling tot veel ander onderzoek, de klemtoon op financieel gedrag (“Hoe ga ik om met geldzaken?”) en financiële attitudes (“Hoe sta ik tegenover geldzaken?”), meer dan op louter financiële kennis (“Wat weet ik over geldzaken?”). Vanuit die benaderingswijze werden, aan de hand van gerichte vragen, interessante bevindingen gedaan inzake het budgetbeheer, het financieel plannen en het bewust beslissen in financiële zaken.

Die bevindingen beklemtonen nog eens de nood aan een degelijke vorming. Zo blijkt uit de test dat één op twee gezinnen geen huishoudbudget bijhoudt en dat één op vier deelnemers geen onverwacht grote kosten kan opvangen zonder hulp. Wat de problematiek van het financieel plannen betreft, blijkt uit de test dat één deelnemer op tien minder dan één maand verder kan bij verlies van inkomen en dat ongeveer twee op tien voor zichzelf geen financiële doelstellingen op lange termijn voor ogen houden. Eén op vijf spaart niet actief. Wat het luik ‘bewust beslissen’ betreft, blijkt uit de test dat twee op drie van de deelnemers geen verschillende aanbieders consulteren alvorens een financieel product aan te kopen.

Uit de test blijkt ook dat bijna vier op tien deelnemers van oordeel zijn dat ze door hun financiële toestand niet kunnen doen wat ze belangrijk vinden. Eén op vier acht het inkomen onvoldoende voor het levensonderhoud gedurende de laatste twaalf maanden en één op drie maakt zich zorgen over het kunnen betalen van dagelijkse uitgaven.

21. Uit de beschrijving van het PISA-onderzoek en andere enquêtes blijkt een grote divergentie in de onderzoeksresultaten. Zowel het onderwerp als de wijze waarop het onderzoek wordt

---

40 Zie in dat verband de enquête die in 2008 bij ongeveer 3000 leerlingen van de derde graad in zowel het Nederlandstalige als het Franstalige secundair onderwijs werd georganiseerd door Ovds (Oproep voor een democratische school) in verband met de maatschappelijk relevante kennis van de leerlingen.

41 “Jongeren moeten hun tijd kunnen ‘lezen’ en zich op een beargumenteerde manier kritisch en constructief uiten. Daarvoor moeten ze het politieke en ideologische landschap kennen, vertrouwd zijn met een aantal economische basisprincipes en –termen en de geschiedenis en de cultuur kennen waaruit onze samenleving is voortgekomen [...]. Ons onderwijs moet opnieuw meer plaatsmaken voor de *liberal arts en Bildung*” (K. Monten en J. Swerts in hun opiniestuk “Zonder kennis bouw je op zand”, De Standaard, 24 januari 2013).

gevoerd kunnen die verklaren. Terwijl het in het verleden veelal ging over een pure kennistest voor volwassenen om na te gaan of zij vertrouwd waren met vaak ingewikkelde financiële producten, meet bijvoorbeeld PISA de financiële vaardigheid van 15-jarigen in een voor die leeftijdsgroep realistische context. Vandaar dat de behaalde resultaten verschillen van andere ‘onderwijstesten’ en van meer algemene onderzoeken naar de financiële geletterdheid.

De divergentie in de onderzoeksresultaten zal soms enige relativisering van de betrokken resultaten in de hand werken. Zo werd de representativiteit van de gemiddelde scores in het PISA-onderzoek in vraag gesteld, rekening houdend met de toch wel grote spreiding van de individuele scores, en werd erop gewezen dat ons onderwijssysteem momenteel niet in staat is de determinerende invloed van de socio-economische thuissituatie op de financiële geletterdheid van leerlingen weg te nemen.⁴²

22. Behalve enquêtes die peilen naar de financiële geletterdheid zijn er ook indirecte indicatoren die wijzen op financiële laaggeletterdheid, of alleszins op de wenselijkheid van een betere financiële vorming. Zo boden volgens het Vlaams Centrum Schuldenlast de erkende instellingen voor schuldbemiddeling anno 2013 in Vlaanderen aan 65.894 gezinnen budget- en schuldhulpverlening. Minstens 2% van de Vlaamse gezinnen bevindt zich dus in een nagenoeg uitzichtloze schuldsituatie. Het valt daarbij op te merken dat hun schulden zich allang niet meer beperken tot krediet schulden bij banken en kredietmaatschappijen, maar dat ook almaar meer schulden voor noodzakelijke basisbehoeften worden gemaakt, zoals energie, gezondheid, telecom en huur. Volgens het Vlaams Centrum Schuldenlast kunnen aan schuldproblemen uiteenlopende oorzaken ten grondslag liggen en is financiële laaggeletterdheid dus zeker niet de enige reden.⁴³ Wel is de evolutie van de schuldenlast een van de indirecte indicatoren die de noodzaak van een betere financiële vorming aangeven.

Deze vaststelling heeft sinds het ontstaan van de financieel-economische crisis alleen maar aan relevantie gewonnen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de evolutie van het totale bedrag aan niet-

---

42 Zie de bijdragen van L. De Moor in De Tijd (“De zilveren medaille voor de financiële geletterdheid van onze jongeren zegt niet alles”) en De Morgen (“Zo goed is onze financiële vorming nu ook weer niet”) van 10 juli 2014.

43 Uitgedrukt in types schulden zijn dit de meest voorkomende schulden: *overlevingsschulden* (d.w.z. schulden die gemaakt worden om te overleven en waarbij het inkomen niet toereikend is om de noodzakelijke uitgaven te bekostigen); *overbestedingsschulden* (d.w.z. schulden die gemaakt worden doordat er meer uitgegeven wordt dan er inkomen is; deze schulden ontstaan uit overdreven consumptiepatronen, bv. schulden maken met het oog op de aankoop van een plasmascherm); *aanpassingsschulden* (d.w.z. schulden die voortvloeien uit een verandering in de levensomstandigheden die gepaard gaat met een daling van het inkomen of een stijging van de uitgaven, zoals in geval van ziekte, werkloosheid of echtscheiding); schulden als gevolg van een tekort aan *administratieve vaardigheden*. Andere, minder voorkomende schulden zijn schulden door *psychosociale problemen* (geldbesteding als uitlaatklep, zoals bij koop- of gokverslaving) en *afgeleide schulden* (d.w.z. schulden die voortkomen uit borgstelling of bij het achterwege blijven van terugbetalingen door personen van wie men gelden zou moeten ontvangen). Zie in dat verband Vlaams Centrum Schuldenlast, *Onderzoeksrapport Cijfer- en profielgegevens van de Vlaamse huishoudens in budget- en/of schuldhulpverlening anno 2013*, Brussel, mei 2014.

geregulariseerde achterstallige kredieten in België van 2008 tot 2013. Er is – zoals uit figuur 3 valt af te leiden – gedurende die periode een forse toename van dergelijke achterstalligen met meer dan 62%. Vooral het bedrag aan achterstallige woonkredieten is spectaculair toegenomen. De figuurlijke Belgische baksteen blijkt zich spijtig genoeg almaar vaker in de maag van een wanbetaler te bevinden...

	AUG/2008	AUG/2013	Evolutie
Leningen op afbetaling	896.115	1.237.432	+ 38,09%
Verkoop op afbetaling	57.976	57.874	- 0,18%
Kredietopening	303.579	466.096	+53,53%
Hypothecair krediet	519.059	1.126.705	+ 117,07%
TOTAAL	1.776.729	2.888.107	+ 62,55%

Figuur 3. Totaal bedrag aan niet-geregulariseerde achterstallige kredieten (in 1000 euro)
(Bron: Financiële geletterdheid. Standpunt Gezinsbond, 2013)

V. De rol van de FSMA op het vlak van financiële vorming

A. Complementaire opdracht

23. De FSMA is een autonome openbare instelling die bij wet is opgericht en die de haar wettelijk opgedragen taken op een onafhankelijke wijze uitvoert. De FSMA heeft geen commerciële finaliteit of band met private financiële instellingen en ziet bij het uitoefenen van haar taken stringent toe op het vermijden van belangenconflicten.

De FSMA houdt, naast de Nationale Bank van België, toezicht op de Belgische financiële sector.⁴⁴ Dat toezicht werd een aantal jaren geleden hervormd en sinds 1 april 2011 maakt de financiële vorming van het publiek deel uit van de wettelijke taken van de FSMA. Die nieuwe bevoegdheid vormt een aanvulling op de talrijke andere opdrachten van de FSMA, waarin de bescherming van beleggers en consumenten van financiële producten centraal staat.

De wetgever heeft met de recente hervorming van het financieel toezicht meer uitgesproken de klemtoon willen leggen op de financiële consumentenbescherming. Financiële vorming is voor de FSMA een onderdeel daarvan, naast andere, zoals het toezicht op gedragsregels die de

44 Met de wet van 2 juli 2010 is de wetgever overgegaan van een geïntegreerd toezichtsmodel naar een bipolair model (het zogeheten *Twin Peaks*-model), waarbij de Nationale Bank van België verantwoordelijk is voor de handhaving van de macro- en micro-economische stabiliteit van het financiële stelsel en de FSMA toeziet op de goede werking, de transparantie en de integriteit van de financiële markten, en op het aanbieden van financiële producten en diensten. Daarnaast oefent de FSMA ook toezicht uit op de naleving van de gedragsregels waaraan de financiële tussenpersonen onderworpen zijn en die ertoe strekken een loyale, billijke en professionele behandeling van hun cliënten te waarborgen.

financiële sector moet naleven of de controle van de financiële producten die worden aangeboden (zie figuur 4). Financiële vorming is complementair met de andere opdrachten van de FSMA op het vlak van de consumentenbescherming en – ruimer – met haar algemene toezichtstaak op de financiële sector. Aldus beschouwd zag de FSMA met de financiële vorming een sociale dimensie toegevoegd aan haar traditionele werkzaamheden als financieel toezichthouder.

Figuur 4. De rol van de FSMA inzake consumentenbescherming (Bron: FSMA)

B. Nationale strategieën

24. Dat de FSMA met een bijkomende taak inzake financiële vorming van het publiek werd belast, is niet uit de lucht komen vallen. Dit past in de toenemende aandacht die op zowel Europees als mondiaal vlak aan financiële vorming wordt besteed. De Europese Commissie publiceerde bijvoorbeeld al in 2007 een mededeling waarin ze de economische en sociale voordelen van financiële vorming benadrukt. Doel was een aantal “basisuitgangspunten voor hoogwaardige nationale financiële educatieprogramma’s vast te stellen en de initiatieven van de Europese Commissie op dit gebied te presenteren”.⁴⁵ Ook bijvoorbeeld Ecofin, de Raad voor Economische en Financiële Zaken, en het Europees Economisch en Sociaal Comité binnen de Europese Unie hebben voor de lidstaten suggesties geformuleerd om financiële vorming te stimuleren.⁴⁶ Wereldwijd wil een organisatie als de Child and Youth Finance International de financiële geletterdheid van kinderen en jongeren verhogen.

⁴⁵ COM (2007) 808 definitief – niet in het Publicatieblad bekendgemaakt.

⁴⁶ Zie onder meer de conclusies van Ecofin van 8 mei 2007 en het initiatiefadvies ECO/297 van het Europees Economisch en Sociaal Comité “over financiële educatie en verantwoord gebruik van financiële producten”, Brussel, 14 juli 2011.

Vooral de principes die op het niveau van de OESO zijn uitgewerkt om te komen tot aangepaste nationale strategieën op het vlak van financiële vorming bieden het kader waarbinnen ook in België aan financiële vorming wordt gedaan. Een ‘nationale strategie’ wordt omschreven als een op het nationale niveau gecoördineerde aanpak van financiële vorming, op basis van een actieprogramma dat binnen een bepaalde tijdsperiode te realiseren algemene doelstellingen vooropstelt, maar dat ook richtlijnen bevat voor het ontwikkelen van individuele initiatieven die in het actieprogramma kunnen worden ingepast.⁴⁷ Bij dit laatste moeten alle relevante stakeholders worden betrokken, terwijl de leiding of de coördinatie van het actieprogramma berust bij een onafhankelijke overheids- of semi-overheidsinstelling. In België heeft de wetgever die taak opgedragen aan de FSMA.

De principes die de OESO heeft uitgewerkt om te komen tot een nationale strategie inzake financiële vorming zijn door de diverse staten niet te nemen of te laten, maar zijn veeleer suggesties om, rekening houdend met de concrete en specifieke kenmerken van elk nationaal financieel systeem, te komen tot een zo gepast mogelijk beleid inzake financiële vorming. Dat verklaart waarom de door de OESO ontwikkelde principes hun nut kunnen bewijzen in zowel westerse staten als ontwikkelingslanden.

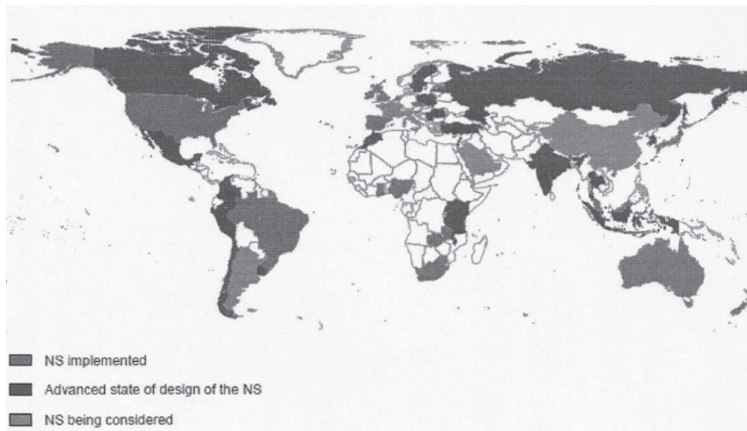
De eerste nationale strategieën inzake financiële vorming zijn begin deze eeuw opgestart in ontwikkelde economieën zoals die van Japan, Nieuw-Zeeland, het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten van Amerika en Nederland. De ontwikkeling van nationale strategieën valt dus niet samen met het uitbreken van de financiële crisis in 2008. Wel is het aantal landen met een nationale strategie sindsdien toegenomen. Onder figuur 5 worden in donkere kleur de landen aangegeven waar een nationale strategie is ontwikkeld, waar men daarmee bezig is of waar men dat overweegt. De OESO heeft in 2008 bovendien een Internationaal Netwerk voor Financiële Vorming – het INFE – opgericht waarvan anno 2013 reeds 107 staten en 240 overheidsinstellingen, zoals nationale banken, ministeries van Financiën en Onderwijs, en ook financiële toezichthouders deel uitmaakten.

C. Coördinerende en stimulerende rol

25. De FSMA heeft de financiële vorming niet uitgevonden, maar coördineert en stimuleert ze. Financiële vorming is in het verleden ongetwijfeld al aan bod gekomen in demografisch, socio-economisch, gedragseconomisch of ander onderzoek, en vormt een aandachtspunt van veel actoren met wie de FSMA op dat vlak samenwerkt (zogenoemde stakeholders). Alleen al in het onderwijs volstaat het bijvoorbeeld te wijzen op de talrijke projecten en lessenspakketten

---

⁴⁷ OECD/INFE (2012), *High-level Principles on National Strategy for Financial Education*, http://www.oecd.org/finance/financial-education/OECD_INFE_High_Level_Principles_National_Strategies_Financial_Education_APEC.pdf.

Figuur 5. National Strategies for Financial Education as of September 2013
(Bron: Russia G20/OECD, Joint Publication, 2013)

inzake geldbeheer, reclame en budget(beheer), zoals vermeld op de educatieve portaal­site www.klascement.be.⁴⁸

D. De portaal­site Wikifin.be

26. De FSMA kwijt zich van haar wettelijke taak op het vlak van financiële vorming door middel van de laagdrempelige portaal­site Wikifin.be. Die werd op 31 januari 2013 gelanceerd en is op korte tijd uitgegroeid tot een veelvuldig geraadpleegde vraagbaak op financieel vlak.⁴⁹ Met Wikifin.be wil de FSMA het grote publiek sensibiliseren op het vlak van bank- en financiële materies. Men wil de consument neutrale en betrouwbare informatie verschaffen die het hem

48 Zie ook de initiatieven en projecten op het vlak van financiële opvoeding van jongeren die de toenmalige minister van Onderwijs P. Smet vermeldt in zijn antwoord op schriftelijke vraag nr. 266 van 16 januari 2014 door Vlaams parlements­lid A. Brus­seel. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om *serious (computer)games* zoals *PING – Poverty Is Not a Game* van de Koning Boudewijn­stichting en *Skillville* van de Katholieke Hogeschool Limburg, en het door het Vlaams Centrum Schuldenlast ontwikkelde preventie­project In Balans voor jongeren vanaf twaalf jaar. Ook banken en verzekerings­maatschappijen ontwikkelen pakketten met het oog op financiële educatie die mogen worden aangeboden aan scholen voor zover ze niet zichtbaar gesponsord worden door een bepaald bedrijf. Via de educatieve portaal­site www.klascement.be kunnen de aangeboden leermiddelen bovendien op hun kwaliteit en aansluiting op de eindtermen worden gecontroleerd.

49 Op 15 januari 2015 bedroeg het aantal raadplegingen ongeveer 1.500.000, met een gemiddelde consultatieduur van twee minuten en vijftig seconden. Wikifin.be was tot dan gekend door 14% van de Belgen (bron: FSMA). Het aantal abonnees van de *Wikifin-nieuws­brief* steeg ondertussen ook al tot boven de 11.000. Het succes van Wikifin.be hangt samen met de intense sensibiliserings­campagne bij het grote publiek: de promotie ervan in de pers en de sociale media, begeleidende filmpjes, quizjes, enquêtes, brochures en een doelbewuste aanwezigheids­politiek van de FSMA op het terrein.

mogelijk moet maken om met kennis van zaken beslissingen met financiële gevolgen te nemen. Complementair hiermee is de maandelijks *Wikifin-nieuwsbrief*, die aan eenieder die daarom verzoekt gratis informatie geeft in verband met het beheer van zijn of haar geld.

Wikifin.be is in permanente opbouw en houdt rekening met de knelpunten of probleemsituaties waarvan de praktijkervaring aantoont dat een aanzienlijk deel van de bevolking ermee wordt geconfronteerd. De website omvat drie grote onderdelen, naargelang van het doelpubliek. Er is vooreerst het grote publiek. Vervolgens is er het onderwijs, met de leerlingen en de leerkrachten apart. Tot slot zijn er de stakeholders: de diverse non-profit- of consumentenorganisaties, verenigingen die actief zijn op het terrein van o.a. schuldbemiddeling of armoedebestrijding en vertegenwoordigers van maatschappelijk achtergestelde groepen, besturen, onderwijsinstellingen, academici, aanbieders van financiële producten en diensten enz. Zij zijn elk op hun eigen terrein actief op het vlak van financiële vorming. Bedoeling is dat de FSMA in samenspraak met die stakeholders het beleid inzake financiële vorming coördineert en stimuleert, initiatieven op dat vlak aanmoedigt en de onderlinge informatie-uitwisseling en internationale contacten vergemakkelijkt.

27. De financiële informatie op Wikifin.be is opgebouwd rond levensmomenten. Opmerkelijk is de ruime invulling van dat begrip: Wikifin.be beperkt zich niet tot het bespreken van de ultieme handeling die voor het individu de betrokken financiële consequentie heeft. De aandacht gaat ook uit naar de stappen die daaraan voorafgaan. Die kunnen betrekking hebben op de administratieve procedure, de praktische gegevens waarop moet worden gelet, de sociaalrechtelijke context en dergelijke meer. Op die wijze is Wikifin.be uitgegroeid tot een vraagbaak voor meer dan de strikte financiële levenssfeer.⁵⁰

28. Een belangrijk onderdeel van Wikifin.be richt zich op het onderwijs. Verwonderlijk is dat niet. Jongeren worden steeds vroeger aangesproken als consument en internationale studies tonen aan dat het aanleren van competenties voor het omgaan met geld het best op school gebeurt, en het liefst zo jong mogelijk.⁵¹ In een leercontext zijn jongeren namelijk in staat om zich zowel eenvoudige als meer complexe financiële noties en vaardigheden eigen te maken op het vlak van sparen, bewust consumeren en dergelijke. Financiële vorming is bovendien een

---

⁵⁰ Wikifin.be biedt ter aanvulling van de financiële informatie tevens een aantal *tools* aan die praktische hulp bieden bij het geldbeheer. Te denken valt daarbij onder meer aan simulatoren, zoals de erfenis- en immosimulator, of aan instrumenten om kosten te laten berekenen, zoals de spaarcalculator.

⁵¹ OESO/INFE (2013b), *Financial Education for Youth and in Schools: Policy Guidance, Challenges and Case studies*, p. 9-10, http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/finance-and-investment/financial-education-in-schools_9789264174825-en#page1. Deze publicatie is tot stand gekomen met de steun van *Financial literacy & Education Russia Trust Fund* en werd in juni 2013 voorgesteld. Zij bevat nuttige praktische informatie op het vlak van de integratie van programma's van financiële vorming in het onderwijs. Zie ook OECD (2014), *Financial Education for Youth: the Role of Schools*, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264174825-en>.

opdracht van langere adem. De school leent zich het best voor de geleidelijke opbouw daarvan over de verschillende studiejaren heen. Door het aanbieden van financiële vorming op school kunnen daarenboven alle jongeren worden bereikt, ook jongeren uit financieel kwetsbare of kansarme gezinnen.⁵² De specifieke socio-economische thuissituatie van jongeren vergt ook een specifieke benadering.

Vandaar dat de FSMA met Wikifin.be zwaar inzet op het onderwijs en de verhoging van de financiële geletterdheid van zowel leerlingen als leerkrachten. De twee categorieën krijgen op de website apart aandacht.

29. De FSMA spitst haar aandacht vooral nog toe op de financiële vorming in het secundair onderwijs.⁵³ Anno 2015 is er in het programma van het Nederlandstalig secundair onderzoek geen verplicht vak 'financiële vorming' opgenomen. In de vakgebonden eindtermen ontbreekt de aandacht voor financiële geletterdheid in ruime mate. In het algemeen secundair onderwijs (ASO) komen economische thema's aan bod in de vakgebonden eindtermen voor het vak economie. Die hebben echter in hoofdzaak betrekking op algemene economische begrippen, niet zozeer op praktische financiële thema's waarmee leerlingen in hun latere dagelijks leven worden geconfronteerd. Het zijn daarenboven vooral leerlingen in de economische richting van het ASO die een vak economie onderwezen krijgen.

Sinds 1 september 2010 maken 'omgaan met geld' en 'financiële educatie' deel uit van de socio-economische vakoverschrijdende eindtermen en derhalve van de basisvorming van alle leerlingen uit het secundair onderwijs. Dit is voor de scholen wel slechts een inspanningsverplichting. Sommige beperken zich tot een aantal algemeen-economische materies, zonder echt financiële thema's aan te reiken, of ze stellen weinig of geen gepast didactisch materiaal beschikbaar. Scholen beslissen zelf over de concrete invulling die zij aan de socio-economische

---

52 Niet enkel kansarmoede of een sociaal problematische gezinssituatie kunnen financiële laaggeletterdheid bij jongeren in de hand werken: financiële overbescherming door ouders of het vooropstellen van een levensstijl die jongeren in hun latere leven, na het verlaten van het gezin, niet kunnen aanhouden, houden op dat vlak eveneens risico's in. Uit een onderzoek dat in 2013-2014 werd uitgevoerd door het Centrum voor budgetadvies en -onderzoek (Cebud, Thomas More Hogeschool), in samenwerking met het Vlaams Centrum Schuldenlast, op basis van een enquête bij 2447 leerlingen uit de derde graad van het secundair onderwijs, blijkt dat 15 tot 20% van de leerlingen aangeeft weinig tot geen financiële opvoeding van thuis mee te krijgen, hoewel ongeveer de helft van de deelnemers aan de enquête de ouders als voorbeeld ziet op dat vlak; de helft verklaart slechts in beperkte mate les te krijgen over hoe ze met geld moeten omgaan; ongeveer 20% verklaart nooit enige financiële educatie te hebben gekregen. Uit het onderzoek blijkt voorts dat 12% van de ondervraagde leerlingen zorgwekkend financieel risicogedrag vertoont en minstens aan drie risicofactoren beantwoordt: geld moeten lenen, vaak onverwacht te veel betalen en zelfs gokken.

53 Dat impliceert niet dat de FSMA niet sturend of coördinerend optreedt ten aanzien van initiatieven die zich tot andere onderwijsniveaus richten. Zo reikt de FSMA sinds het academiejaar 2014-2015 de 'Wikifin-scriptieprijs over financiële geletterdheid en consumentenbescherming' uit voor een eindverhandeling aan een Belgische universiteit of hogeschool.

vakoverschrijdende eindtermen wensen te geven. Die kunnen uiteraard heel wat andere terreinen bestrijken dan de financiële geletterdheid.⁵⁴

Voor leerlingen uit het beroepssecundair onderwijs (BSO) gelden de eindtermen ‘Project Algemene Vakken’ en ‘Maatschappelijke Vorming’. Daarin worden competenties beschreven die leerlingen moeten bezitten om zowel in hun persoonlijke en professionele leven als bij het deelnemen aan het maatschappelijke leven adequaat en zelfredzaam te kunnen handelen. Het doel en het onderwerp van financiële vorming sluiten hier goed bij aan. Daarenboven zijn het de jongeren in het beroepssecundair onderwijs die het snelst in het beroepsleven stappen en het vroegst financieel onafhankelijk worden van hun ouders.⁵⁵

VI. Tien aanbevelingen inzake financiële vorming

30. Op basis van wat voorafgaat worden de volgende tien aanbevelingen geformuleerd met aandachts- en standpunten inzake de verdere ontwikkeling van de financiële vorming:

1° onderzoek naar financiële geletterdheid leidt nog te vaak tot gedifferentieerde onderzoeksresultaten die bovendien soms op uiteenlopende wijze worden geïnterpreteerd. Daarom moet worden gestreefd naar een meer uniform en voor vergelijking vatbaar onderzoekskader en naar een doelgroepgerichte financiële vorming;

2° financiële vorming moet een proactieve invulling krijgen: als gevolg van demografische, socio-culturele en technologische omgevingsfactoren gaan personen immers nieuw financieel gedrag vertonen waarop tijdig en efficiënt moet kunnen worden ingespeeld;

3° financiële vorming is een zaak van consumentenbescherming maar moet in de toekomst tevens te baat worden genomen om mensen een reflex van maatschappelijk en ethisch verantwoord gebruik van financiële producten bij te brengen: aan de primair economisch beschermende dimensie van financiële vorming dient een maatschappelijk opvoedende dimensie te worden toegevoegd;

---

54 Zie bijvoorbeeld ook L. De Moor, “Geef elke leerling een financieel rijbewijs”, Klasse voor Leraren, 8 mei 2013.

55 Gedurende het schooljaar 2014-2015 liep in 15 door de FSMA geselecteerde scholen van het BSO het proefproject *Je geld slim beheren, een troef voor het leven!*. Tegelijk organiseerde de FSMA in het Franstalige secundair onderwijs een gelijkaardig proefproject. Tussen de projecten waren er een aantal verschillen. Het project in de Franse Gemeenschap was niet gericht op het BSO, wel op het ASO (*enseignement général et technique de transition*), waarbij er werd van uitgegaan dat financiële vorming het best wordt geïntegreerd in klassieke vakken, zoals wiskunde, economie, geschiedenis of talen. Ook qua aanpak door de FSMA was er een verschil: terwijl er in Vlaanderen veeleer van een bottom-up-benadering sprake was, waarbij programma’s en didactisch materiaal in nauw overleg en samenwerking met mensen van het veld werden ontwikkeld, was er aan de kant van het Franse gemeenschapsonderwijs ongetwijfeld meer een top-down-benadering, vanuit een stuurgroep waarin de FSMA, de bevoegde onderwijsminister, de schoolinspectie en de schoolnetten waren vertegenwoordigd (zie ook J.P. Servais, *Policy Approaches to improve Young People’s Financial Literacy*, PISA Financial Literacy Assessment of Students, Parijs, 9 juli 2014).

4° er dient meer specifieke aandacht uit te gaan naar het bijbrengen van financiële vaardigheden in het onderwijs en het ontwikkelen van het kritisch vermogen van leerlingen op dat vlak.⁵⁶ De vraag of dit op het niveau van het secundair onderwijs moet gebeuren door het invoeren van een nieuw verplicht vak, dan wel door een betere integratie van financiële vorming in bestaande vakken, vergt bijkomend onderzoek en een interdisciplinaire benadering met een verzekerde inbreng van onderwijsdeskundigen. Uit de verschillende aanpak van de door de FSMA geïnitieerde proefprojecten in de Vlaamse en de Franse Gemeenschap vallen lessen te trekken, maar onder meer ook het door de OESO georganiseerde onderzoek kan inspiratie bieden. Het integreren van financiële vorming in het curriculum is hoe dan ook geen gemakkelijke opgave, ongeacht of men opteert voor een autonoom vak of niet. De schoolprogramma's zijn al overladen en er zijn veel potentiële aandachtspunten. Pedagogische middelen zijn schaars, leerkrachten hebben soms nog wat te weinig voeling met financiële thema's en de politieke wereld staat bijwijlen wat aarzelend om in dat verband beslissingen te nemen. Deze en andere aandachtspunten moeten in het debat over een betere financiële opvoeding in het onderwijs worden meegenomen, te beginnen met het toekomstige masterplan voor de hervorming van het secundair onderwijs;

5° de inspanningen op het vlak van financiële vorming moeten met de tijd worden verruimd tot andere onderwijsniveaus dan dat van het secundair onderwijs. Met financiële vorming begint men immers het best op jonge leeftijd. Daarom moet ook in het basisonderwijs een leerlijn worden ontwikkeld die de leerlingen stapsgewijze een aantal economische en financiële basisvaardigheden bijbrengt. De huidige focus op het secundair onderwijs vereist dat specifiek - en complementair - zeker ook van het bevorderen van de financiële vorming in de lerarenopleiding snel werk wordt gemaakt;

6° financiële vorming is een zaak van uiteenlopende actoren. De initiatieven moeten worden gecoördineerd door een onafhankelijke instelling als de FSMA. Die moet tevens kwalitatief controlerend optreden in een domein waar de grens tussen objectieve voorlichting en commercialiteit niet steeds even duidelijk te trekken valt;

7° de efficiëntie van maatregelen tegen financiële laaggeletterdheid wordt groter indien die maatregelen tot stand komen in een daartoe gunstig maatschappelijk klimaat. Ook de rol van de overheid moet in dat debat worden betrokken, in die zin dat aandacht dient te worden besteed aan de vraag of men van overheidswege wel steeds een goed evenwicht bereikt tussen bijvoorbeeld fiscale belangen (zoals bij de exploitatie van kansspelen) en het stimuleren van financiële vorming. Naarmate het streven naar financiële vorming aan relevantie wint, lijkt ook de wenselijkheid van een bezinning over de coherentie van het overheidsbeleid pregnanter te worden;

---

56 De financiële crisis van 2008 vormt een goede aanleiding om financiële systemen en het bankenmodel ook maatschappijkritisch te benaderen. Een aanzet daartoe vindt men in gevarieerde (vak)literatuur, zoals: A. Blinder, *After the Music Stopped: The Financial Crisis, the Response and the Work Ahead*, New York, 2013; A. Admati en M. Hellwig, *The Bankers' New Clothes. What's Wrong with Banking and What to Do About it*, Princeton, 2013; L. Cornelis (ed.), *Finance and Law: Twins in Trouble*, Antwerpen, 2014; J. Luyendijk, *Dit kan niet waar zijn. Onder bankiers*, Amsterdam, 2015.

8° financiële vorming gaat in essentie over het omgaan met financiële producten. De efficiëntie ervan vereist derhalve ook een aangepaste handelwijze van de financiële sector. In het algemeen moet de sector streven naar zo transparant mogelijke informatie over de producten die hij aanbiedt. Dat aanbod moet bovendien op een meer soepele manier inspelen op de noden van een goede financiële vorming. Zo werd er bijvoorbeeld al op aangedrongen dat banken steeds spaarformules met derdenbeding zouden aanbieden en promoten, waarbij ouders of grootouders op een welbepaalde vervaldatum spaartegoeden kunnen overdragen aan (klein)kinderen. In het verlengde hiervan kan men een meer flexibel juridisch statuut voor spaartegoeden overwegen. Daarenboven blijft binnen de financiële sector een permanente toetsing vereist van commissie- en beloningssystemen van financiële tussenpersonen en commerciële medewerkers met het oog op een gewaarborgde objectieve voorlichting van de consument (bijvoorbeeld geen hogere vergoeding in geval van een verkoop van meer risicovolle producten);

9° financiële vorming hoeft niet meer te worden uitgevonden: een stap in de goede richting kan al bestaan in het onder de aandacht brengen van een breed publiek van initiatieven die bijvoorbeeld Centra voor Basiseducatie, Centra voor Volwassenenonderwijs of steden en gemeenten ontplooiën op het vlak van budgetbeheer. Hoe dan ook impliceert een efficiënte financiële vorming een permanent sensibiliseringsproces naar een breder publiek;

10° aan financiële vorming ligt primair een praktijkgericht oogmerk ten grondslag: het streven is individuen en huishoudens meer weerbaar te maken bij het nemen van concrete beslissingen met financiële implicaties. Dit neemt niet weg dat financiële vorming in de toekomst steeds frequenter het voorwerp zal uitmaken van wetenschappelijk onderzoek. Wetenschappers kunnen diensten bewijzen inzake het verfijnen van metingen van financiële geletterdheid en het vergelijken van de resultaten daarvan. Ook in het debat over de wijze van integratie van financiële vorming in het onderwijs is een wetenschappelijke input meer dan nuttig. Dat is trouwens ook het geval voor het uittekenen van het verdere ontwikkelingstraject van de financiële vorming. De FSMA vervult op dat vlak een belangrijke coördinerende taak, maar de strijd tegen financiële laaggeletterdheid vertoont zoveel facetten dat een gedegen wetenschappelijke omkadering wenselijk blijft. Een dergelijke omkadering is het best interdisciplinair van aard: financiële vorming is immers op zoveel meer gericht dan op kennis van financiële producten alleen.

Samenvatting

De internationale en nationale belangstelling voor financiële vorming als instrument in de strijd tegen financiële laaggeletterdheid neemt toe. Omdat het begrip ‘financiële vorming’ pas het voorbije decennium tot volle ontwikkeling is gekomen en het dus relatief nieuw is, wordt in deze bijdrage vooraf het theoretische kader ervan geschetst. Daarbij wordt aandacht besteed aan een aantal wezenlijke kenmerken van de financiële vorming en aan het nut en de toenemende maatschappelijke relevantie ervan. Omdat het voor het succes van financiële vorming noodzakelijk is een zo volledig mogelijk beeld te verwerven van de graad van financiële geletterdheid wordt in dit essay ook ingegaan op de wijze waarop die geletterdheid wordt gemeten.

De Belgische financiële toezichthouder, de FSMA (*Financial Services and Markets Authority of ‘Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten’*), oefent sinds 1 april 2011 een belangrijke taak uit op het vlak van het stimuleren en coördineren van de financiële vorming.

Het theoretische kader en de praktische invulling ervan door de FSMA vormen de basis voor tien aanbevelingen met aandachts- en standpunten voor en over de verdere ontwikkeling van de financiële vorming. Aan deze laatste moet behalve een economisch beschermend ook een maatschappelijk opvoedend streefdoel ten grondslag liggen. Er dient meer specifieke aandacht uit te gaan naar het bijbrengen van financiële vaardigheden in het onderwijs en het ontwikkelen van het kritische vermogen van jongeren in financiële aangelegenheden. Het integreren van financiële vorming in de bestaande onderwijsstructuren vormt een uitdaging op relatief korte termijn.

Maatregelen tegen financiële laaggeletterdheid vergen een daartoe gunstig maatschappelijk klimaat waaraan ook de overheid een bijdrage kan leveren, bijvoorbeeld door sommige van haar fiscale belangen meer af te stemmen op de toenemende inspanningen inzake financiële vorming. Uiteraard moet financiële vorming tevens een permanente zorg uitmaken van de financiële sector. De transparantie van producten en het informeren van het publiek zijn daarbij geenszins de enige aandachtspunten.

Er dient te worden gestreefd naar een uniform en voor vergelijking vatbaar onderzoekskader en naar een doelgroepgerichte financiële vorming. Deze heeft primair een praktijkgericht oogmerk: individuen en huishoudens meer weerbaar te maken bij het nemen van concrete beslissingen met financiële implicaties. Dit neemt niet weg dat financiële vorming in de toekomst steeds frequenter ook het voorwerp zal dienen uit te maken van wetenschappelijk, bij voorkeur interdisciplinair onderzoek.

Executive summary

International and national interest in financial education as a tool in the battle against illiteracy is increasing. Because the term ‘financial education’ has only emerged during the past decade, and is therefore relatively new, the theoretical framework will be outlined first. Attention will be given to some fundamental characteristics of financial education and its benefits and increasing

social relevance. Since the success of financial education is necessary in order to obtain a clear idea of the level of financial literacy, this essay will discuss further how literacy is measured.

Since 1 April 2011 the Belgian financial regulator, the FSMA ('Financial Services and Markets Authority'), has been doing important work in terms of encouraging and coordinating financial education.

The theoretical framework and its practical implementation by the FSMA form the basis of ten recommendations about points for attention and views on the further development of financial education. In addition to an economic-protective objective, there should also be a socio-educational objective. More specific attention must be given to teaching financial skills in the training and development of the critical abilities of young people in financial matters. The integration of financial education into existing educational structures is a relatively short-term challenge.

Measures against financial illiteracy require a particularly favourable social climate to which the government can also contribute by for example concentrating some of its fiscal interests more on increasing efforts in financial education. Financial education clearly needs to be a permanent concern in the financial sector. Product transparency and public information are by no means the only issues.

There will need to be a uniform research framework which is open to comparison and also a targeted financial education. This is primarily for practical purposes, namely to make individuals and households more resilient in taking concrete decisions which have financial implications. This means nevertheless that financial education in the future will need, more frequently, to be the subject of scientific and, preferably, interdisciplinary research.

Bibliografie

Admati, A. en Hellwig, M., *The Bankers' New Clothes. What's Wrong with Banking and What to Do About it*, Princeton, 2013.

Ardic, O.P., Chen, G. en Latortue, A., *Financial Access 2011. An Overview of the Supply-Side Data Landscape*, CGAP and International Finance Corporation, Washington, 2012.

Blinder, A., *After the Music Stopped: The Financial Crisis, the Response and the Work Ahead*, New York, 2013.

Cornelis, L. (ed.), *Finance and Law: Twins in Trouble*, Antwerpen, 2014.

De Blander, Y., De Schepper, S., Reyckler, S. en Uyttersprot, F., *Wetenschappelijk onderzoek naar de praktische financiële, maatschappelijke en economische basiskennis van leerlingen uit de derde graad ASO*, Arteveldehogeschool, Gent, 2012.

De Meza, D., Irlenbusch, B. en Reyniers, D., *Financial Capability: a Behavioural Economics Perspective*, FSA, Consumer Research n° 69, 2008.

De Moor, L., "Geef elke leerling een financieel rijbewijs", *Klasse voor Leraren*, 8 mei 2013.

De Moor, L., "De zilveren medaille voor de financiële geletterdheid van onze jongeren zegt niet alles", *De Tijd*, 10 juli 2014.

- De Moor, L., "Zo goed is onze financiële vorming nu ook weer niet", *De Morgen*, 10 juli 2014.
- Departement Onderwijs en Vorming, *Vijftienjarigen scoren goed voor financiële geletterdheid*, Persbericht van 9 juli 2014.
- De Rammelaere, W., D'hont, H., Teurrekens, J. en Van Heule, N., *Wetenschappelijk onderzoek naar de economische basiskennis*, Arteveldehogeschool, Gent, 2011.
- Dolan, P., *Lessen uit de gedragswetenschappen: hoe betere financiële beslissingen nemen?*, Lezing tijdens de tweede Nationale Conferentie over Financiële Geletterdheid, Brussel, 11 maart 2015.
- Duyck, W. en Fonteyne, L., *SIMON: een oriënteringsinstrument voor het hoger onderwijs*, Voorstelling tijdens de studiedag, "Oriënteren naar het hoger onderwijs", Gent, 4 februari 2015.
- Europees Economisch en Sociaal Comité, Initiatiefadvies ECO/297 "over financiële educatie en verantwoord gebruik van financiële producten", Brussel, 14 juli 2011.
- Europese Commissie, Mededeling "betreffende financiële educatie" van de Commissie Financiële Educatie van 18 december 2007 [COM (2007) 808 definitief - niet in het Publicatieblad bekendgemaakt].
- Europese Commissie, *Data collection for prices of current provided to consumers*, Brussel, 2009, http://ec.europa.eu/consumers/rights/docs/study_bank_fees_en.pdf.
- Gezinsbond, *Financiële geletterdheid*. Standpunt, Brussel, 2013.
- Hung, A., Yoong, J. en Brown, E., *Empowering Women through Financial Awareness and Education*, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions n° 14, OECD Publishing, 2012.
- Lusardi, A. en Van Rooij, M., *Financial Literacy. Evidence and Implications for Consumer Education*, Netspar Panel Papers n° 16, Tilburg Universiteit, 2009.
- Luyendijk, J., *Dit kan niet waar zijn. Onder bankiers*, Amsterdam, 2015.
- Mariën, I., e.a., "Van digitale naar maatschappelijke participatie: opportuniteiten en uitdagingen", in M. Callens, J. Noppe en L. Vanderleyden (red.), *De sociale staat van Vlaanderen 2013*, Brussel, 2013, 227-272.
- Martens, P., "Algemene kennis van leraren in opleiding: getest en gebuisd", *Knack*, 23 januari 2013.
- Monten, K. en Swerts, J., "Zonder kennis bouw je op zand", *De Standaard*, 24 januari 2013.
- OECD (2005), *Recommendation on Principles and Good Practices for Financial Education and Awareness*, <http://www.oecd.org/finance/financial-education/35108560.pdf>.
- OECD, PISA 2012. *Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy*, OECD Publishing, 2013.
- OECD, PISA 2012. *Results in Focus. What 15-year-olds know and what they can do with what they know*, OECD Publishing, 2014.
- OECD (2014), *Financial Education for Youth: the Role of Schools*, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264174825-en>.
- OECD/INFE (2012), *High-level Principles on National Strategy for Financial Education*, http://www.oecd.org/finance/financial-education/OECD_INFE_High_Level_Principles_National_Strategies_Financial_Education_APEC.pdf.

- OECD/INFE (2013b), *Financial Education for Youth and in Schools: Policy Guidance, Challenges and Case studies*, http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/finance-and-investment/financial-education-in-schools_9789264174825-en#page1.
- Pierens, I., *De inconsistente consument: de relatie tussen attitudes en gedrag*, Masterproef, Faculteit Economie en Bedrijfskunde, Universiteit Gent, 2008-2009.
- RUSSIA G20/OECD (2013), *Advancing National Strategies for Financial Education. A Joint Publication by Russia's G20 Presidency and the OECD (summary)*, <http://www.oecd.org/finance/financial-education/advancing-national-strategies-for-financial-education.htm>.
- Servais, J.-P., *Policy Approaches to improve Young People's Financial Literacy*, PISA Financial Literacy Assessment of Students, Parijs, 9 juli 2014.
- Van Camp, S., Warlop, N. en De Meyer, I., *Financiële geletterdheid van 15-jarigen. Vlaamse resultaten van PISA2012*, Universiteit Gent, Vakgroep Onderwijskunde, 2014.
- Vlaams Centrum Schuldenlast, *Onderzoeksrapport Cijfer- en profielgegevens van de Vlaamse huishoudens in budget- en/of schuldhulpverlening anno 2013*, Brussel, mei 2014.

Biografische notitie

Marnix Van Damme is kamervoorzitter in de Raad van State en buitengewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit van Brussel. Hij doceert en publiceert over het Belgisch publiekrecht en de wetgevingskwaliteit. Sinds 2003 maakt hij deel uit van de Raad van Toezicht van de Belgische financiële toezichthouder, de huidige FSMA (*Financial Services and Markets Authority* of 'Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten'). Hij is tevens lid van de Sanctiecommissie van dezelfde instelling.

RECENTE STANDPUNTEN (vanaf 2013)

17. Hendrik Van Brussel e. a. – *De maakindustrie, motor van welvaart in Vlaanderen*, KVAB, Klasse Technische Wetenschappen, 2013.
18. Hubert Bocken (ed.) – *De gerechtelijke hervorming Een globale visie*, KVAB, Klasse Menswetenschappen, 2013.
19. Georges Van der Perre, Jan Van Campenhout e.a. – *Van Blended naar Open Learning? Internet en ICT in het Vlaams hoger onderwijs*, KVAB, Klasse Technische Wetenschappen, 2013.
20. Jan Velaers – *Federalisme/confederalisme, en de weg er naar toe....*KVAB/Klasse Menswetenschappen, 2013.
21. Karel Velle – *Archieven, de politiek en de burger*, KVAB/Klasse Menswetenschappen, 2013.
22. Étienne Aernoudt, Dirk Fransaer, Egbert Lox, Karel Van Acker – *Dreigende metaalschaarste? Innovaties en acties op weg naar een circulaire economie*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2014.
23. Roger Marijnissen, Francis Strauven – *Voor een verantwoord beheer van ons kunstpatrimonium*, KVAB/Klasse Kunsten, 2014.
24. Jan Eeckhout, Joep Konings – *Jeugdwerkloosheid*, Denkersprogramma Klasse Menswetenschappen, 2014.
25. Pascal Verdonck e. a. – *Medische Technologie, als motor voor innovatieve gezondheidszorg*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2014.
26. Charles Hirsch, Erik Tambuyzer e. a. – *Innovatief ondernemerschap via spin-offs van kenniscentra*, KVAB/Klassen Natuurwetenschappen en Technische Wetenschappen, 2014.
27. Giovanni Samaey, Jacques Van Remortel e. a. – *Informaticawetenschappen in het leerplichtonderwijs*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen en Jonge Academie, 2014.
28. Paul Van Rompuy – *Leidt fiscale autonomie van deelgebieden in een federale staat tot budgettaire discipline?* KVAB/Klasse Menswetenschappen, 2014.
29. Luc Bonte, Paul Verstraeten e. a. – *Maatschappelijk verantwoord ondernemen. Meedoen omdat het moet, of echt engagement?* KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2014.
30. Piet Van Avermaet, Stef Slembrouck, Anne-Marie Simon-Vandenbergen – *Talige diversiteit in het Vlaams onderwijs: problematiek en oplossingen*, KVAB/Klasse Menswetenschappen, 2015.
31. Jo Tollebeek – *Metamorfoses van het Europese historisch besef. 1800-2000*, KVAB/Klasse Menswetenschappen, 2015.
32. Charles Hirsch, Erik Tambuyzer e.a. – *Innovative Entrepreneurship via Spin-offs of Knowledge Centers*, KVAB/Klassen Natuurwetenschappen en Technische Wetenschappen, 2015.
33. Georges Van der Perre en Jan Van Campenhout (eds.) – *Higher education in the digital era. A thinking exercise in Flanders*, Denkersprogramma KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2015.
34. Georges Van der Perre, Jan Van Campenhout e.a. – *Hoger onderwijs voor de digitale eeuw*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2015.
35. Hugo Hens e. a. – *Energiezuinig (ver)bouwen: geen rechttoe rechtaan verhaal*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2015.

De volledige lijst met standpunten en alle pdf's kunnen worden geraadpleegd op
www.kvab.be/standpunten.aspx